

УДК:
323.1:81'27]:314

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 171-190.

*Нада Радуиќи**

Институт за политичке студије, Београд

МЕЋУСОБНА ДЕТЕРМИНИСАНОСТ НАЦИОНАЛНОГ И ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА - ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТ**

Сажетак

У раду се анализира појам мултикултурализма, националног и језичког идентитета, као и њихова међусобна повезаност и зависност. Посебна пажња посвећена је значају језика као „највидљивијег“ етничког обележја, неодвојивом елементу и кључној компоненти националног идентитета. На основу пописа становништва Србије, хронолошки посматрано, може се видети његова улога као објективног показатеља у истраживању етничке структуре становништва, промене условљене првенствено политичким факторима, као и његов значај у дефинисању нација и националног питања. Анализа становништва Србије, као мултиетничке и мултијезичке државе, према матерњем језику и националној припадности, показује у којој мери ове две одреднице коинцидирају, као и код којих етничких заједница и у ком степену је највише присутна алтерфонија, односно неподударање језика и националности, што је углавном карактеристично за бројчано мање и просторно дисперзивне етничке заједнице.

Кључне речи: језик, национални идентитет, попис становништва, етничка структура, алтерфонија, демографски развитац, националне мањине, Србија.

* Научни сарадник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта број 179009 Института за политичке студије Београд, а финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ПОЈАМ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

У данашњем савременом свету етнички хомогене и једнојезичке државе су права реткост. Процењује да постоји само десетак једнонационалних држава, у којима живи свега 0,5% светског становништва, а које могу оправдано тврдити да су праве националне државе у смислу подударања државних са националним границама, односно да је целокупном становништву заједнички исти језик и иста култура.¹⁾ Насупрот томе, примере за непоклапање државе и нације дају многе данашње мултиетничке, мултијезичке и мултикултуралне државе, па етничка хетерогеност све више представља правило, а не изузетак²⁾ Политички догађаји и стварање нових држава, промене у демографским структурама становништва проузроковане диференцираним стопама фертилитета и миграционим кретањима, оживљавање етницитета и буђење националне свести код многих етничких заједница крајем XX века, отворило је питање положаја и права националних мањина. О важности мањинске проблематике у наше време најбоље говори податак да је 1980-их година у Европи живело око 30 милиона људи који су припадали етничким и језичким мањинама, да би са дезинтеграцијом бивших социјалистичких земаља (СССР, СФРЈ и ЧССР) и формирањем нових држава, готово преко ноћи више од 60 милиона људи претворено у етничке мањине који живе изван граница матичне државе. Тако се поставило питање регулисања етничких и културних права како постојећих, тако и тзв. нових мањина, односно припадника етничких заједница који су након сецесије остали одвојени од својих матичних народа и у новоформираним државама постали мањина. Имајући у виду да готово нема државе која није културно разнолика, политика мултикултуралности има за циљ да омогући мањинама да сачувају сопствени етнички, језички, верски и културни идентитет, али то не искључује неопходност њиховог интегрисања у ширу друштвену заједницу. Мултикултурализам је за-

1) Војислав Становчић, „Демократија и мањине у Југоисточној Европи“, у: *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана*, (приредили: Горан Башић, Војислав Становчић), Центар за истраживање етницитета, Београд, 2004, стр. 9-35.

2) На пример, постоје државе које на својој територији имају чак 250 етничких заједница различитих по својој култури, традицији и језику, као што је, на пример, случај у Нигерији, или у Руској федерацији која према статистичким подацима бележи 120 етничких група, док их заправо има преко 150. Поред тога, процењује се да у свету има око 6800 (главних) језика и преко 40 хиљада другачијих назива и дијалеката. Walker Connor, “The Politics of Ethnonationalism”, *Journal of International Affairs*, 1973, no. 1, p. 32.

право идеја или идеал о заједничком животу различитих етничких и културних група у оквиру истог плуралистичког друштва што подразумева њихову коегзистенцију, узајамну толеранцију и једнакост.³⁾ Мултикултурализам може означавати демографску чињеницу, односно постојање различитих етничких и религијских група, културне и језичке разноликости у оквиру једног друштва, али и државну политику која има два основна циља: подржавање складних односа између етничких група и дефинисање односа између државе и националних мањина.⁴⁾ При томе, феномен националног идентитета како припадника мањинске заједнице, тако и већинског становништва у једном мултикултуралном друштву све више долази у фокус интересовања научне, али и шире друштвене јавности.

НАЦИОНАЛНИ И ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ

Национални идентитет је сложен појам и предмет бројних мултидисциплинарних истраживања. Према једном схватању национални идентитет представља датост људског постојања, стиче се рођењем, те је самим тим непроменљива, статичка категорија, док се према другом становишту посматра у ситуационом смислу, односно као флотантна категорија. Наиме, полази се са становишта да је припадање одређеној етничкој групи условљено субјективним ставовима и осећањима који су пролазни и променљиви у зависности од времена и окружења у коме се сваки појединац налази. Између те две крајности (статичке и динамичне) налазе се бројне друге теорије а које, пре свега, истичу културна обележја националног идентитета по којима се једна етничка група разликује од друге. Историјски и временски посматрано, многи народи су упркос великим друштвеним променама сачували свој национални идентитет управо захваљујући кључним етничким одредница-

3) Термин „мултикултурализам“ појавио у новије време у академским и политичким расправама о карактеру савремених друштава и постао општеприхваћен појам од стране политичара, друштвених коментатора, истраживача и опште јавности, барем у развијеним европским земљама. Сматра се да овај појам датира из 1971. године када је у једном француском часопису употребљен у значењу „суживот неколико култура у једној земљи“, да би тек од 1990. године у класификацији Конгресне библиотеке у Вашингтону, дефинисан као „услов у којој етничке, верске и културне групе коегзистирају унутар једног друштва“. Милан Месић, „Одређење појма мултикултурализма“, *Мултикултурализам - друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, 2006, стр. 56-73.

4) Милена Драгићевић-Шешић и Бранислав Стојковић, „Мултикултурализам“, *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Клио, Београд, 2007, стр. 318-323.

ма као што су језик и вера, што им је омогућило осећај субјективне припадности властитом етнокултурном идентитету без обзира на прилике у којима су се налазили. Такође, историја је пуна примера да су заједничко име и прошлост, митови и традиција, изнедрили снажно осећање заједничке припадности, чак и ако тај народ не поседује заједничку територију .

Национални идентитет је од свих колективних идентитета који су заједнички људским бићима, најважнији јер друге врсте идентитета (класа, пол, вера) могу се поклапати или комбиновати са националним идентитетом, али ретко могу ослабити његов значај. Схватање и митови о националном идентитету позивају се на територију и претке (тзв. теорија крв и тло) као на основу политичке заједнице, а то често представља главни извор нестабилности и етничких сукоба у многим деловима света. Национални идентитет је у суштини вишезначан и вишедимензионалан и никако се не може свести на један једини елемент. То је комплексан појам кога чине више узјамно повезаних компоненти (етничка, културна, територијална, економска, правно-политичка и др.), које представљају споне солидарности међу припадницима у оквиру етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, спој које може, али не мора наћи израз у сопственим државама тих заједница, али које се разликују од чисто правних државних веза.⁵⁾

У проучавања националног идентитета и његових основних компоненти све више се прихвата становиште да он није унапред дат и одређен, већ се стиче и током временом модификује, при чему појединац има активну улогу у његовом формирању са могућношћу избора. Национални идентитет је, према дефиницији појединих аутора, осећање припадности једној етничкој заједници и део мишљења, осећања и понашања које проистиче из припадности тој етничкој заједници.⁶⁾ Модерна наука истиче објективне факторе (језик, религија и евентуално територија) и субјективне факторе (заједничко порекло, историја, сећања, митови, симболи, итд.), при чему њихова међусобна условљеност ствара осећај припадности одређеној етничкој групи.

До које мере је национални идентитет присутан у одређеном друштву у директној је зависности од жеље дате нације да сачува

5) Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XXI век, Београд, 1989, стр. 36.

6) James S. Phinney, „Stages of Ethnic Identity development in Minority Group Adolescents”, *Journal of Early Adolescenc*, no. 9/1989, pp. 34-39.

свој национални идентитет и историјско-политичких околности у којима се налази. Основну компоненту националног идентитета, полазећи са становишта да је национални идентитет колективна разлика у односу на друге нације, несумњиво представља језик јер су све друге компоненте (религија, култура, историја и држава) дељиве са другим народима. Значај језика огледа се у томе што један народ не мора имати сопствену државу, али ако сачува свој језик по коме се разликује од других, сачувао је онај минимум неопходан за одржање националног идентитета, док са друге стране, један народ може имати своју територију, али ако се током времена из било ког разлога одрекне свог и прихвати други језик, доћи ће постепено до асимилације и губљења националног идентитета.⁷⁾ Дакле, језик је једно од "највидљивијих" етничких обележја, препознавајући знак и неодвојиви део националног идентитета, због чега је припаднике језичких заједница често лакше идентификовати од припадника националних, етничких или религијских група. Међутим, многе различите националности говоре истим језиком, као што се и у оквиру једне етничке заједнице употребљава више језика, због чега језик није увек довољан критеријум за оцену припадности одређеној националности. Другим речима, извесне језичке разлике не морају нарушавати јединство националне припадности, као што ни језичке сличности не доводе, по правилу, до етничког јединства. Језик је битан за етничку идентификацију, траје независно од воље појединца и добија на значају тек када дођемо до оних елемената заједничке културе по којима се једна популација разликује од друге. Сагледава као објективно обележје (бар што се тиче етничких граница) када постане тзв. гранични механизам који раздваја етничке групе.⁸⁾

Према савременој научној теорији појам националног идентитета се може током времена модификовати, као и језички идентитет који са колективног и индивидуалног аспекта није нужно ограничен само на матерњи језик, већ на више њих. При томе, различите врсте идентитета (етнички, национални, верски, социјални и други), могу бити изражени одговарајућим језицима или језичким варијететима. Одређеном идентитету често одговара и такав језички идентитет, на пример, уз национални идентитет иде и нацио-

7) Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 90.

8) Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XXI век, Београд, 1989, стр. 66.

нални језик, уз локалну димензију идентитета иде и локални или регионални дијалект, уз наднационални (европски) иде неки од светски распрострањених језика и слично. Али језик, као обележје националног идентитета, не мора обавезно бити посебан језик, већ то може бити неки сопствени модалитет заједничког језика (на пример, енглеског језика), па се одлике посебног националног идентитета могу очувати истовремено са коришћењем заједничког језика због одређених предности тог језика за ширу и бољу комуникацију.⁹⁾ У данашњем свету има пуно примера да неки народи говоре језиком другог народа (на пример, Американци говоре енглески, или Аустријанци немачки језик), али се при томе нико од њих не залаже за увођење посебног и новог језика (америчког или аустријског).

МАТЕРЊИ ЈЕЗИК У ДРЖАВНИМ ПОПИСИМА - МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТ

Матерњи језик, као објективан и често поузданији показатељ, представља једно од најважнијих пописних питања за анализу етничке структуре становништва с обзиром да је национална припадност због субјективног карактера променљива категорија условљена различитим факторима.¹⁰⁾ Комбинација језика и националности представља уобичајен метод сагледавања степена подударности између објективних етничких особина и субјективног опредељења. Ипак, одговор о матерњем језику не треба схватити као „контролу” поузданости одговора о националној припадности, већ је то пре слика присутности и интензитета етничких и интеграцио-

9) Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр. 4/2003, стр. 16-18.

10) Једно истраживање спроведено 1970-их година у Мађарској, са циљем да испита етнички састав становништва Барањске жупаније, указује на велики значај обележја матерњи језик. Наиме, због утицаја политичких и других фактора, покушала се наћи објективна метода за одређивање националне припадности и то преко порекла (на основу матичне књиге) и знања језика предака. Приликом испитивања језика, статистичка јединица није било лице, већ домаћинство. Уколико само један припадник сваке генерације говори језиком својих предака, сви чланови домаћинства су сматрани за “чисте” припаднике те националности. Ако језиком предака говоре само чланови неких генерација домаћинство је сматрано за „прелазно”. Служећи се објективним критеријумом дошло се до података о етничкој структури другачијој него према пописним подацима. Istvan H, A. Kutas, A. Klinger, J. Кеpecs (1977). *A Baranyai Nemzetisegerkol*, Министарство за културу НР Мађарске и Жупанијски савет Барање, према Горан Пенев: „A Baranyai Nemzetisegerkol”, *Становништво*, бр. 1-4/1978, ЦДИ, Београд, стр. 42.

них процеса¹¹⁾ Значај овог обележја нарочито је велики у мултијезичким државама, па је неопходно да буде покривен статистичким истраживањима. Према Препорукама Уједињених нација, којима се усмерава спровођење пописа према јединственим статистичким стандардима у циљу међународне упоредивости, држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја, а етничка припадност, матерњи језик и религија у групу допунских или факултативних обележја. Већина европских земаља у својим државним пописима има питање о језику (матерњи, говорни и многи други варијетети), а који могу често имати само танку везу са националним пореклом.¹²⁾

У нашој статистичкој пракси матерњи језик био је инкорпориран у садржај свих пописа становништва, при чему су се коначне класификације језика разликовале због промењених друштвених околности, политичких одлука или нових методолошких решења.¹³⁾ Ипак, етностатистички подаци о матерњем језику пружају важне информације, а нарочито указују на различито изражене процесе асимилације или етничке диференцијације код појединих етничких заједница.

Према методолошкој концепцији пописа из 1953. године,¹⁴⁾ матерњи језик је према дефиницији ”језик којим лице у свом домаћинству претежно говори, односно језик који само лице сматра за свој матерњи”, што је пружало могућност да лице не наведе као матерњи онај језик којим комуницира у свом домаћинству, као и да, уколико је у детињству научило два језика, може се слободно

11) Ружа Петровић, „Етничка припадност родитеља и деце”, *Југословенски преглед*, Београд, бр. 3-4/1991, стр. 12-29.

12) На пример, у Швајцарској, као мултијезичкој држави, прво пописно питање се не односи на матерњи језик, већ на језик којим лице обично говори у кући, школи или на послу, док друго питање покрива језик на којем лице размишља и који зна најбоље. У Румунији се пописно питање односи на матерњи језик (језик којим је лице говорило у детињству), док у Мађарској поред питања о матрењем постоји и питање о говорном језику. У Словачкој се под матерњим језиком подразумева ”језик којим лице говори са својим родитељима”, а у Бугарској језик који лице најбоље говори и којим најчешће комуницира у породици. Yves Courbage, „The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States“, *Population Studies*, Strasbourg, no. 30/1998, p. 23.

13) Нада Радуски, *Националне мањине у Централној Србији - етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 11.

14) Једини попис у нашој земљи који није садржавао питање о матерњем језику јесте попис из 1948. године, веома редукован јер је првенствено имао за циљ утврђивање бројности становништва у односу на претходни попис, као и промена проузрокованих Другим светским ратом.

изјаснити који му је матерњи.¹⁵⁾ За разлику од тог пописа, у свим наредним се матерњи језик дефинише као ”језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим језиком ако се у домаћинству говорило више језика”. У бившој СФРЈ, за дефиницију и класификацију матерњег језика (као и код обележја-национална припадност) од пресудне важности је било мишљење друштвено-политичких организација. Посебно је приликом пописа 1971. године, матерњи језик био предмет многих политичких дебата, слично као што је била исполитизована опција изјашњавања у смислу националне припадности. Зато је, за разлику од претходних пописа где је у коначној класификацији језика наведена једна група („српски и хрватски“), у пописима 1971, 1981 и 1991. године, ова категорија обухватала чак четири модалитета („српски, српско-хрватски, хрватски, хрватско-српски“), што у суштини није имало своју оправданост.¹⁶⁾

У социјалистичкој Југославији лингвистичка теорија нације имала је дугу традицију, али је било тешко идентификовати етничке групе према језику, јер су припадници различитих националности (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани) говорили једним истим језиком. Сви народи и народности имали су једнака загарантована права (по Уставу из 1974. године) да слободно практикују свој језик и писмо, укључујући и наставу на матерњем језику, што „бившу Југославију сврстава у једну од ретких европских држава која није имала ни државни језик ни државну нацију“¹⁷⁾ Важећи уставни, савезни, републички и покрајински, садржавали су бројне одредбе о језику народности, регулишући њихово коришћење

15) У коначним резултатима пописа из 1953. (као и 1961. године), примењена је следећа класификација матерњег језика: српски и хрватски, словеначки, македонски, шиптарски, бугарски, чешки, влашки, словачки, грчки, италијански, мађарски, немачки, пољски, влашки, румунски, русински, руски, турски, цигански, остали словенски језици, остали несловенски језици и непознато.

16) У класификацији матерњег језика у пописима 1971, 1981. и 1991. наведени су: српски, српско-хрватски, хрватски и хрватско-српски (као једна група), а затим следе језици по азбучном реду: албански, бугарски, влашки, грчки, дански, енглески, јеврејски, мађарски, македонски, немачки, норвешки, пољски, ромски, румунски, руски, словачки, словеначки, турски, украјински, француски, холандски, чешки, шведски, остали језици, непознато.

17) Милена Спасовски и остали “Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата“, у: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (приредила: Милена Спасовски), Географски факултет, Београд, 1993, књ. 1, стр. 72.

на начин који је далеко превазилазио важеће међународно правне стандарде за заштиту мањина.

Дезинтеграција земље почетком 1990-их година и стварање нових држава на простору СФРЈ, имали су за последицу и промене у одлучивању о језику, при чему се јасно види његов значај у дефинисању нација. Политичком одлуком тадашњи српскохрватски језик је издиференциран на више званично признатих језика, при чему су објективне разлике биле мање битне од аспирација за сопственим језиком и државом. Битно измењени друштвени услови утицали су и на појаву нових националности (Бошњаци, Цинцари, Горанци и др.) што је пратила и аналогно томе проширена класификација матерњег језика (босански, цинцарски и сл.).¹⁸⁾ Дакле, језик којим су говорила четири народа, након распада земље добија национална имена (босански, хрватски, црногорски...) полазећи са становишта да је језик важно интеграционо средство и битан конститутивни елементације.

Имајући у виду да је језик кључна одредница нације, национално питање се заправо своди на језичко питање. Формирање националних држава у Европи (Француска, Немачка, Италија, Енглеска) догодило се у 19. веку по језичком принципу. Овакво схватање нације и стварање националних држава има своје теоријско упориште у делима многих аутора који су полазили са становишта да је национални идентитет детерминисан рођењем, односно језиком, али се на Балкану одступило од овог језичког принципа и подела на нације извршена је по верском опредељењу под утицајем политичких фактора и околности. Прихватајући да се од српског језика прогласе нови језици и по верском принципу створе нове нације, научници, стручњаци и политичари се нису супротставили ненаучној и неевропској пракси, не указујући при томе да нико у Европи језике није идентификовао по верској припадности.¹⁹⁾

Лингвисти су мишљења да је то и даље један језик упркос неким морфолошким и лексичким особеностима, у коме има само регионално условљених варијација и разлика. Исто тако, треба имати

18) Коначна (детална) класификација матерњег језика према попису из 2002. године садржи чак 30 модалитета: српски, албански, босански, бугарски, влашки, грчки, дански, енглески, италијански, хебрејски, кинески, мађарски, македонски, немачки, норвешки, пољски, ромски (цигански), румунски, руски, словачки, словеначки, турски, украјински, француски, холандски, хрватски, цинцарски, чешки, шведски, остали језици и непознато.

19) Момчило Суботић, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 4.

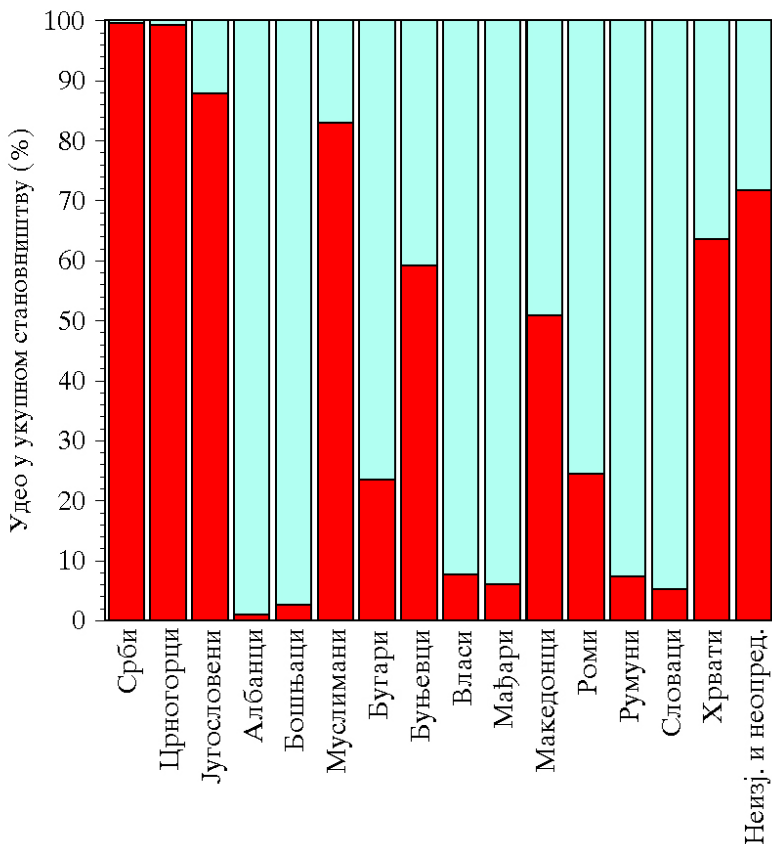
у виду да историјске околности и језичке законитости не дозвољавају да се произвољно мењају стандардни називи језика, посебно што нови језици често садржавају неке нелогичности и архаичне термине. Неки аутори сматрају да заједнички језик неће бити оспорен ни ако му свако да своју националну варијанту, без обзира што је одвајање имена тежња да се национални језик „очисти“ од „туђег“ имена. Истом логиком доказивања посебности језика, за сваку нацију могло би се наћи довољно елемената да се закључи како има свој посебан језик, свеједно што је настао из истог супстрата.²⁰⁾ Такође, непостојање неког језика не значи негирање те националне индивидуалности, као и што се појединим нацијама не може оспорити право постојања само зато што немају језик означен именом своје нације. У свету има много таквих примера.

СРБИЈА КАО МУЛТИНАЦИОНАЛНА И МУЛТИЈЕЗИЧКА ДРЖАВА

Истраживање становништва Србије према матерњем језику и националној припадности показује у којој мери ове две одреднице коинцидирају, као и код којих етничких заједница и у ком степену је највише присутна алтерфонија, односно неподударање језика и националности. Као илустрација могу послужити подаци пописа становништва из 2002. године, будући да резултати последњег пописа (2011. године) још увек нису публиковани. У Србији као мултиетничкој и мултилингвалној држави, од укупно 7,5 милиона становника (без Косова и Метохије) за српски матерњи језик се декларисало 6,6 милиона (88,3%), на другом месту је мађарски језик (286,5 хиљада или 3,8%), затим босански (134,7 хиљада или 1,8%), ромски (82,2 хиљада или 1,1%), док остали језици партиципирају са мање од 1%. Оваква језичка структура становништва у високом степену коинцидира са етничком структуром Србије. Посматрано по националности, постоји висока подударност језика и националне припадности, па су Срби готово искључиво навели српски језик као матерњи (99,6%), али у високом проценту и припадници других етничких заједница, као Црногорци (99,3%), Југословени (87,8%), Горанци (89,3%), Буњевци (59,1%), Македонци (50,8%) и други (графикон 1).

20) Душан Ичевић, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998, стр. 126.

Графикон 1.
Становништво српског матерњег језика према
националности, Србија, 2002.

Интересантно да је код бошњачко-муслиманске заједнице присутно различито декларисање иако је у суштини реч о истом етничком корпусу, па су Бошњаци изјавили да им је матерњи језик босански (97,3%), док су се Муслимани већином декларисали за српски (82,9%), па тек онда за босански језик (10,4%). Врло високо поклапање језика и националности присутно је код Албанаца, Словака и Мађара, а мали степен подударности код Рома, Влаха, Бугара, Македонаца и др.²¹⁾

21) Нада Радушки, „Структура становништва према националној припадности и матерњем језику“, у: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, (приредио Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр. 181-207.

Регионално посматрано, у Централној Србији језичка структура становништва је знатно хомогенија јер од 5,5 милиона становника, око 5,1 милиона (92,6%) декларисало се за српски матерњи језик, затим изврстан проценат за босански (2,5%), албански (1,1%), ромски (1,0%), док остали језици партиципирају са знатно нижим уделитема. Састав становништва према матерњем језику у значајној мери коинцидира са етничком структуром овог подручја. Србе одликује у потпуности поклапање матерњег језика са етничком припадношћу на шта указује податак да је за 4,9 милиона лица (99,5%) матерњи језик српски. Овај језик је матерњи и за Југословене, као и за неке мање етничке групе. Високу подударност етничке припадности и матерњег језика имају Албанци (99,1%), док је код бошњачко-муслиманске националности висока коинциденција језика и националности у оквиру истог етничког корпуса, али су разлике присутне (као и на нивоу целе Србије) у зависности од националне припадности, јер су се Муслимани знатно више декларисали за српски (82,5%) него за босански језик (12,6%), док је код Бошњака обрнута ситуација тј. 132,3 хиљада (97,5 %) има босански, а 3,2 хиљада (2,4%) српски за матерњи језик. Код лица која су се декларисала као Југословени најчешће се јавља српски језик (92,7%), док је удео лица са другим језиком знатно мањи. Судећи према језику, као Југословени претежно су се декларисала лица српског етничког порекла, па се може закључити да је удео становништва са српским матерњим језиком у структури Југословена на истом нивоу као и у укупној популацији, док удео других матерњих језика варира и не одговара њиховом уделу у укупном становништву Централне Србије. Код Рома, повезујући ова два примарна етничка обележја, може се видети да је број лица са ромским матерњим језиком (60,3 хиљада) мањи од укупног броја припадника ромске националности (79,1 хиљада) што указује на асимилацију и то променом језика као објективне етничке одреднице. Поред Рома, алтерофонија је најчешћа код етничких заједница са мањим бројем припадника јер је други језик (претежно српски), заступљен у великој мери. На пример, код Бугара свако пето лице навело је српски као матерњи језик, код Македонаца свако треће (37,6%), итд.

У Војводини, која представља прави мозаик различитих народа, религија и култура, језичка структура становништва је, такође, изразито хетерогена, јер 1,6 милиона лица (76,6%) се деклари-

сало за српски матерњи језик, затим мађарски (284,2 хиљада или 14,0%), словачки (55,1 хиљада или 2,7%), румунски (21,9 хиљада или 1,5%), ромски (21,9 хиљада или 1,1%) и хрватски (21,1 хиљада или 1,0%), док остали језици пратиципирају са мањим уделитема. Врло висока коинциденција матерњег језика и националне припадности регистрована је код Срба (99,8%), као и код Словака (94,3%), Мађара (93,8%) и Румуна (92,2%). Иначе, српски језик су као одговор у попису навели у већем или мањем проценту готово све националности у Војводини (нпр. 50,1% Украјинаца, 48,9% Немаца, 42,1% Чеха и др.). Интересантно је да су Албанци, поред изјашњавања за албански матерњи језик (85,8%), у релативно високом проценту се декларисали за српски (12,8%). За Југословене у Војводини матерњи језик је првенствено српски (84,7%), затим мађарски (8,8%) и словачки (1,2%), али су присутни и готово сви остали језици (румунски, ромски, албански, и др.). Све остале етничке заједнице имају мање поклапање ова два етничка обележја. Изражену појаву алтерофоније бележе Хрвати код којих је само једна трећина навела хрватски као матерњи језик, а велика већина српски (63,9%), затим Македонци (32,8% се декларисало за македонски, а 66,4% за српски) и Бугари (само 52,2% се определило за бугарски језик). Свакако, при анализи ових података треба имати у виду националну шароликост Војводине и велики број етнички мешовитих бракова, јер је врло вероватно да код лица која потичу из оваквих бракова често не постоји подударност у изјавама о националној припадности и матерњем језику. Интересантно је да су Бошњаци у Војводини (за разлику од Централне Србије) већином се декларисали за српски (77,7%), а само једна петина (20,6%) за босански језик. Муслимани су већином (као и у Централној Србији) се изјаснили за српски (84,8%), а тек онда за босански језик (1,2%). Од осталих националности треба споменути Буњевце код којих се већина декларисала за српски (58,7%), док се Роми, после ромског језика (73,5%), углавном изјашњавају за српски (22,5%) или неке друге језике, што је код ове националности стално присутна појава. Карактеристично је да се у случају непоклапања језика и националности, посматрано по полу, жене релативно заступљеније него мушкарци, па се оправдано претпоставља да оне чешће мењају своју националност (наводећи националну припадност мужа), док је то ређи случај када је реч о матерњем језику.

ПРИМЕР АЛТЕРОФОНИЈЕ: ВЛАСИ И РОМИ

Анализа становништва према матерњем језику и националној припадности јасно указује на сложеност етногенетских процеса, док је неподударност која у извесној мери постоји последица у првом реду различитих асимилационих кретања. Генарално, појава алтерофоније негативно је корелирана са бројношћу етничке заједнице, најмање је заступљена код Срба као већинске нације, а највише код малобројних и просторно дисперзивних националности.

ВЛАСИ су еклатантан пример колики је значај језика у одређивању националног идентитета припадника одређене етничке заједнице. Код Влаха матерњи језик је знатно прецизнији и објективнији показатељ на основу кога се може доћи до реалније слике о њиховој бројности и популационој динамици будући да су често мењали своју националност и декларисали се као припадници неке друге (најчешће већинске) нације. Појава у социоантропологији названа “ситуациони идентитет” управо је иманентна овој етничкој групи и стално присутна, од пописа до пописа.²²⁾ Илустрације ради, пописни подаци из 1953. године показују да је број Влаха (28,0 хиљада) значајно мањи од броја лица који су изјавили да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да је код ове националности дошло до преласка у други национални корпус, док су код изјашњавања о матерњем језику били стабилнији у свом опредељењу.²³⁾ Компаративни преглед показује да пет деценија касније (2002. године), на подручју Централне Србије (где су Власи готово у потпуности сконцентрисани) око 54,7 хиљада лица се декларисало за влашки језик и мада је тај број и даље већи него укупан број Влаха (40,0 хиљада), дискрепанција је значајно

22) Ружа Петровић, *Етнички мешовити бракови у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 1985, стр. 124.

23) На пример, 1948. године Власи су по броју и уделу (93,4 хиљада или 2,3%) у укупној популацији Централне Србије на другом месту (одмах после Срба), попис 1953. бележи њихово апсолутно и релативно опадање (28,0 хиљада или 0,6%), да би 1961. године регистровано драстично смањење (само 1339 или 0,03%). У међупописном раздобљу 1971-1981, Власи бележе пораст (са 14,6 хиљада на 25,3 хиљада, односно са 0,3% на 0,5%), да би 1991. године, поново забележили смањење бројности (15,5 хиљада или 0,3%). По попису 2002. године, који је одржан у битно измењеним геополитичким условима, регистровано је готово троструко повећање (40,0 хиљада или 0,7%), што је, имајући у виду негативне трендове у њиховом демографском развоју, искључиво резултат промене националне припадности.

мања него у попису 1953. године, што указује на повратак свом етносу, односно опредељивање за влашку националност. Релативно велики број припадника српске националности са влашким матерњим језиком осветљава појаву српско-влашке симбиозе и интеграције Влаха у српски народ која датира још из средњег века и има своју дубоку цивилизацијску и социолошко-психолошку основу. Све ово указује на испреплетаност етногенетских и асимилационих процеса, као и да је, генерално, интеграција јача по националном опредељењу него по матерњем језику.

Код *РОМА* велико ограничење за сагледавање етнодемографских промена јесте неуједначеност њиховог обухвата у пописима становништва, јер подаци показују атипичне варијације које нису условљене демографским факторима.²⁴ Честа промена националне припадности резултат је асимилације или етничке мимикрије услед стално присутне дискриминације, због чега се Роми приликом пописивања најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе, или прелазе у неки други етнички корпус, губећи или прикривајући тако свој национални идентитет. Због тога је статистичка евиденција о Ромима непоуздана и процењује се да је њихов број већи него што показују званични пописи становништва. Код ромске популације се национална припадност у великој мери не поклапа са језиком јер је број лица са ромским матерњим језиком значајно мањи од укупног броја Рома. На пример, у Централној Србији у 2002. години, 79,0 хиљада (73,0%) Рома је навело да им је матерњи језик ромски, а чак 26,5 хиљада (24,4%) српски, док се изванредан број декларисао за румунски (0,8%), албански (0,5%), мађарски (0,5%) или неки други језик Дакле, око 27% или приближно сваки четврти Ром се изјаснио за неки неромски језик као свој матерњи, што јасно указује на мање или више изражен процес асимилације. Код делимичне етнохогоенизације много је чешћа промена језика него националне припадности, па “спољни” језик постаје временом све више говорни

24) У Србији (без Косова и Метохије), 1948. године регистровано је 52,2 хиљада Рома (0,8%), у следећем попису (1953) 58,8 хиљада (0,8%), да би 1961. године забележен прави “егзодус” ромске националности (само 9,8 хиљада или 0,1%). Од 1971. бележе повећање броја и удела (49,9 хиљада или 0,7%), затим 1981. године 110,9 хиљада (1,2%), 1991. године 140,2 хиљада (1,4%), и 2002 године 108,2 хиљада (1,4%). Роми су Законом о заштити права националних мањина први пут добили статус националне мањине, на основу кога се штите њихова етничка и културна права, док се посебне одредбе односе на примену афирмативне акције (тзв. позитивна дискриминација) у циљу побољшања њиховог социо-економског и културног положаја и пуне интеграције у друштво.

језик, док се етнички језик задржава у комуникацији са сународницима и унутар породице. За разлику од неких националности које приликом декларисања могу прећи у други национални корпус, али не и у погледу изјашњавања о матерњем језику, бројчано мање, територијално дисперзивне етничке групе могу задржати своју националност дуже или краће време, али прелазе са „изворног“ матерњег језика на други тј. преовлађујући језик средине, што у већини случајева води и ка промени етничке припадности, односно асимилацији. Изражена алтерофонија, карактеристична за ромску заједницу, потврда је деловања етногенетских и асимилационих токова, а условљена је просторном дисперзивношћу, друштвеним положајем Рома, као и недовољно развијеном свешћу о сопственом националном идентитету.

На основу теоријских и емпиријских истраживања, поставља се питање да ли усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво, слаби свест о националном идентитету, етничким и културним особеностима и води ка асимилацији. Нека истраживања су показала да своје етничко порекло најчешће мењају или прикривају они који су успели да се отргну из свог типичног окружења и уклопили се у ширу друштвену заједницу. Многи аутори национални идентитет посматрају као аспект интеграције који се односи на повезаност појединца са својом етничком групом у оквиру друштва. С тим у вези, уколико неко има јачи национални идентитет утолико ће бити мање укључен у друштвене токове и обрнуто, односно интеграција нужно доводи до слабљења националног идентитета. Са аспекта права и положаја националних мањина, припадници мањинских заједница могу се налазити између два дијаметрално различита модела, од потпуног задржавања својих културних особености до успостављања веза и идентификације са широм друштвеном заједницом, док се између ове две крајности налазе различити модалитети и степени интеграције мањина (маргинализација, асимилација, сепарација, акултурација или интегрисаност). У погледу језика, припадници националних мањина се могу наћи између асимилације и гетоизације²⁵⁾ Уколико матерњи језик у потпуности замене другим, то води ка асимилацији, а ако су искључиво упућени на свој језик и одбацују језик државе у којој живе, себе искључују из друштвених токова, што води ка

25) Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр.

гетоизацији. Због тога је неопходно да припадници мањина поред неговања свог језичког идентитета познају и званични језик, па је решење у вишејезичности у оквиру које би припадници националних мањина коришћењем свог матерњег језика сачували сопствени језички идентитет, док би им истовремено познавање званичног језика омогућило бољу комуникацију и пуну интегрисаност у мултикултуралну и мултилингвалну државу, каква је данас и Србија.

Nada Raduski

MUTUAL DETERMINATION OF NATIONAL AND LINGUISTIC IDENTITY - DEMOGRAPHIC ASPECTS

Summary

In this paper the concepts of multiculturalism, national and language identity, as well as their mutual interconnection and dependance are being analyzed. Special attention was given to the significance of language as the „most visible“ ethnic feature, which is inseparable element and the key component of the national identity. The role of the language as an objective indicator in the research of the ethnic structure of the population, changes conditioned primarily by the political factors, and its significance in the defining of nations and national question can be seen chronologically, based on the population census. The analysis of the population of Serbia, as multiethnic and multilanguage state, according to native language and ethnicity, show how much these two elements coincide, and which ethnic communities, and to a what degree, have the alterphony, i.e. inconsistency of language and ethnicity, which is mostly characterized for minor and spatially dispersed ethnic communities.

Key words: language, national identity, population census, ethnic structure, alterphony, demographic development, national minorities, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр. 4/2003.
- Драгићевић-Шешић, Милена и Стојковић, Бранислав, *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Клио, Београд, 2007.
- Ичевић, Душан, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998.
- Istvan H, A. Kutas, A. Klinger, J. Kerecs, *A Baranyai Nemzetisegerkol*, Министарство за културу НР Мађарске и Жупанијски савет Барање,

- 1977, наведено према: Пенев, Горан: „A Baranyai Nemzetisegerkol“, *Становништво*, Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд, бр. 1-4/1978.
- Месић, Милан, „Одређење појма мултикултурализма“ у: *Мултикултурализам - друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, 2006.
 - Петровић, Ружа, „Етничка припадност родитеља и деце“, *Југословенски преглед*, Београд, бр. 3-4/1991.
 - Петровић, Ружа, *Етнички мешовити бракови у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 1985.
 - Phinney, James, „Stages of Ethnic Identity development in Minority Group Adolescents“, *Journal of Early Adolescence*, no. 9/1989.
 - Phinney, J.S & Devich-Navaro, M, „Variations in Bicultural Identification Among African american and Mexican American Adolescents“, *Journal of Research on Adolescence*, no. 7/1997.
 - Poulton, Hugh, „Insiders and Outsiders: the Transnational Minorities - Jews, Armenians, Vlachs and Roma“, *International Report*, no. 6/1997.
 - Радаковић, Милован, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.
 - Радушки, Нада, „Методолошки аспекти истраживања етничке структуре становништва“ у: *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
 - Радушки, Нада, *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
 - Радушки, Нада, „Структура становништва према националној припадности и матерњем језику“, у: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања и Друштво демографа Србије, Београд, 2006.
 - Смит, Антони, *Национални идентитет*, Библиотека 21. век, Београд, 1989.
 - Спасовски, Милена и др., „Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата“, у: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (приредила Милена Спасовски), Географски факултет, Београд, 1993.
 - Становчић, Војислав, „Демократија и мањине у Југоисточној Европи“, у: *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана* (приредили: Горан Башић, Војислав Становчић), Центар за истраживање етничитета, Београд, 2004.

- Суботић, Момчило, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
- Courbage, Yves, „The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States“, *Population Studies*, Strasbourg, no. 30/1998.
- Connor, Walker, „The Politics of Ethnonationalism“, *Journal of International Affairs*, no. 1/1973.

Resume

In Serbia as the multiethnic, multiconfessional and multilingual state, the study of ethnicity, national and language identity has great scientific and social significance. National identity is a complex phenomenon, consisted of objective factors (language, religion and perhaps territory) and subjective factors (common background, history, remembrance, myths, symbols etc), and their mutual interconnection creates the feeling of belonging to a certain ethnic community. Contemporary science doesn't consider the language and national identity as static and immutable categories, but as dynamic and floating phenomena changing over time depending upon the situation and environment. The phenomenon of the national identity can be modified over time, as well as the language identity, which from collective and individual aspect is not necessarily limited to the native language, but to more languages. The significance and role of the national identity in a certain society is directly dependent upon the wish of a certain nation to keep its national identity, and the historical-political circumstances. Genuine and the most important component, the recognizable feature and inseparable aspect of national identity is, without doubt, the language. Its significance is shown in a fact that a nation doesn't have to have its own state, but if it keeps its language, by which it differs from others, it has kept the minimum necessary for the maintainance of the national identity. On the other hand, a nation can have its territory, but if it denies its language, and accept another one, it will gradually become assimilated, and lose its national identity.

The native language represents one of the most significant ethnic features which is important for the analysis of the ethnic structure of the population, bearing in mind that the ethnicity, due to its subjective character, is volatile category, conditioned by various factors. Therefore, the combination of the language and nationality represents a common method of assesment of the compatibility degree between

objective ethnic characteristics and subjective determination. The question about language has been included into the content of all the population census so far in Serbia. Based on the collected data, chronologically, one can realize the significance of the language as an objective indicator in exploring the ethnicity, changes in definition, name and methodology, conditioned primarily by the political factors, as well as its role in determining the nations and national question. The researches have shown that there is high coincidence between the ethnicity and native language, while certain inconsistencies with some ethnic communities represent the consequence of the assimilation and integration processes. Namely, the phenomenon of alterphony is negatively correlated to the number, so it can be most often found in minor and spatially dispersed ethnic communities which leave their native language and start using another one, the dominant language of the area they live in, which gradually lead to the change of the national identity, i.e. to assimilation.

Many authors see national identity as an aspect of integration, related to the connection of an individual to its ethnic group within the society. It is related to the fact that speaking of language, the members of the national minorities can be found between the assimilation and ghettoization. If they completely change their native language with a different one, it leads to assimilation, and if they use exclusively their language, rejecting the language of the state they live in, they expell themselves from the social trends, which leads to ghettoization. Therefore, the solution lies in multilingualism, within which the members of the national minorities, apart from keeping their language identity, need to know and use the language of the state they live in, with the aim of full integration into the multinational and multilingual society.